

היישוב החדש תחת האימפריה העות'מאנית

היישוב החדש

העלייה הראשונה והעלייה השנייה

(1881 - 1914)

מהו היישוב החדש?

בשנים 1882–1914 השתנה היישוב היהודי בארץ ישראל.

לצד היישוב הישן אשר המשיך להתפתח, צמח היישוב החדש עם עלייתם של יהודים שהגיעו ארצה עם שאיפות לאומיות ארוכות טווח.

עולים אלה האמינו כי יצליחו להביא אחריהם עוד רבים מן העם היהודי, ויצליחו לשקם את מצבה של הארץ העזובה ולבנות בה חברה חדשה, שונה מזו שהכירו בגולה וביישוב הישן.

מייסדי רחובות עם מפת המושבה.
אנשי העלייה הראשונה (1890)

מאפיינים לפי גלי עלייה

היישוב החדש היה אשכנזי באופיו אף שהצטרפו אליו גם יהודים מארצות האסלאם, בעיקר מתימן.

היישוב החדש נבנה בידי עולים משתי עליות בעלות מאפיינים שונים:

- העלייה הראשונה
- והעלייה השנייה.

העלייה הראשונה

בני העלייה הראשונה (1882-1904) שמנתה כ- 60,000 איש - עלו בעיקר מרוסיה, רומניה ותימן.

רוב העולים בעלייה זו היו דתיים או מסורתיים, בעלי משפחות וממון, אשר התיישבו בערים ועסקו במלאכה.

לצד עולים אלה, היה גם מיעוט של עולי חיבת ציון השונה במאפייניו מרוב העולים בעלייה זו.

אנשי העלייה
הראשונה
בראשון לציון

תחת העות'מאנים

עולי חיבת ציון

המושבות חדרה ונס ציונה,
סוף המאה ה-19

עולי חיבת ציון היו המיעוט בקרב עולי העלייה הראשונה, אך מיעוט זה שינה שינוי של ממש את אופיו של היישוב היהודי בארץ ישראל.

עולים אלה נבדלו מבני היישוב הישן ברצונם להתפרנס מעבודה חקלאית או יצרנית, ולא מכספי החלוקה.

העולים הרחיבו את היישוב היהודי בעיקר בערים ירושלים, יפו וחיפה, וחידשו צורת התיישבות חקלאית: המושבה.

הקמת המושבות

עולי חיבת ציון ייסדו 32 מושבות, שמנו כ-5000 נפש.
מלבד יישוב הארץ, עולים אלה הביאו איתם ערכים
מודרניים ותפיסות לאומיות.
הם חידשו במושבות את השימוש בשפה העברית
כשפת דיבור, פיתחו חינוך לאומי-ציוני והחלו לקדם
את מעמד הנשים.

המושבה ראשון לציון

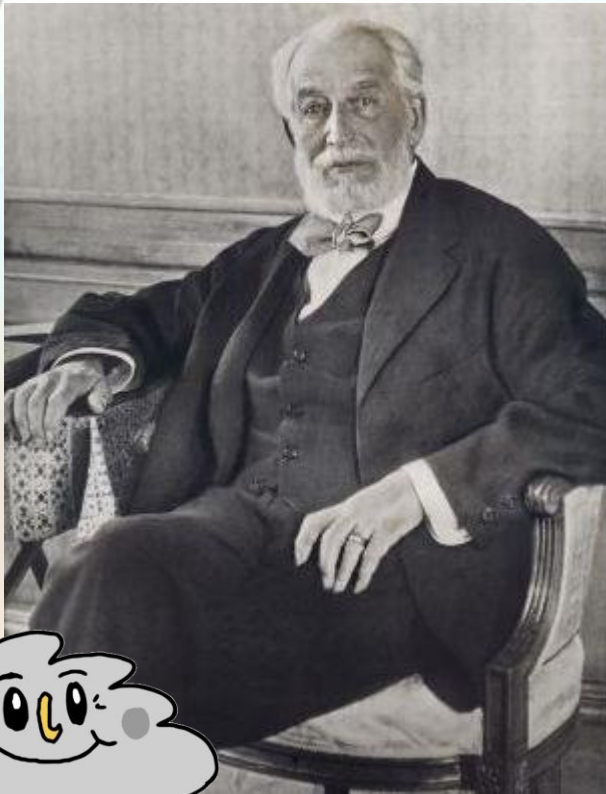
הקשיים של מייסדי המושבות

- בני המושבות היו בדרך כלל חסרי ניסיון בחקלאות, והיו ניסיונות כושלים רבים בתחום זה.
- אנשי המושבות סבלו מעוני וממצוקה כיוון שכספם אזל עקב קניית האדמות וחוסר הניסיון החקלאי שגרם להפסדים רבים.
- השלטון העות'מאני אסר עליית יהודים לארץ ישראל ואף אסר בניית בתים במושבות.
- ערביי הכפרים התנכלו ופגעו ביבול.
- חלקים נרחבים בארץ היו מכוסים בביצות, ומחלת קדחת הביצות (מלריה) שהיתה נפוצה אז הפילה חללים רבים.

הברון רוטשילד

(1845 – 1934)

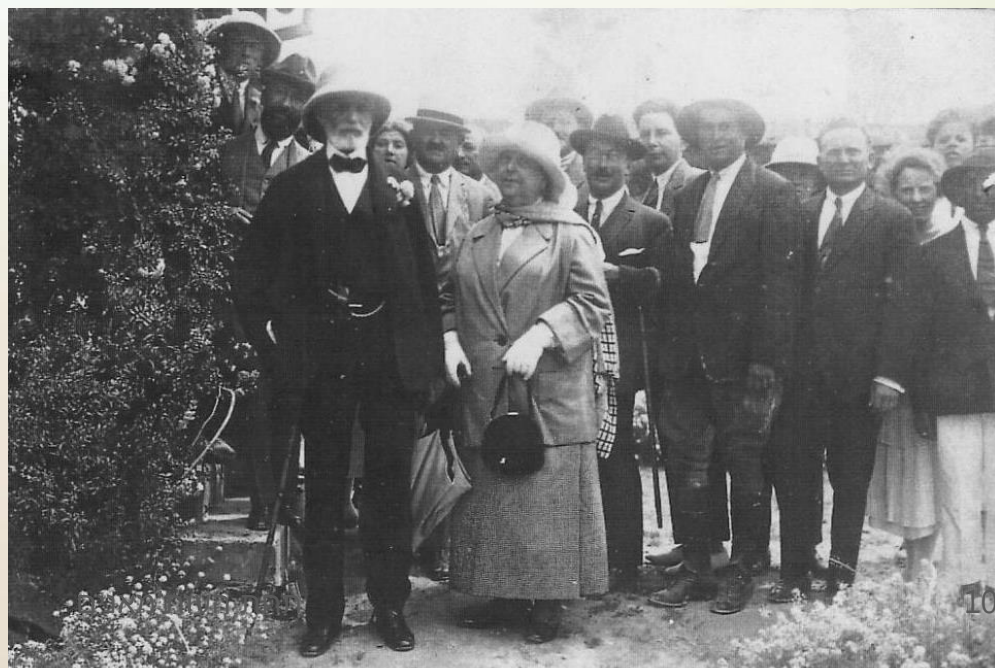

הברון אברהם בנימין אדמונד
ג'יימס דה-רוטשילד כונה 'הנדיב
הידוע' ו'אבי היישוב'.
פועלו למען היישוב החדש היה רב.
ניתן לשער כי בלא סיוע היו
המושבות ננטשות, אלא שהברון
רוטשילד נענה לבקשות העזרה
ותמך כספית במושבות.

למרות הסכומים הרבים שהושקעו במושבות במשך 18 שנות תמיכת הברון, המושבות לא הגיעו לידי עצמאות כלכלית, ולא הפכו לרווחיות.

לכן בשנת 1900 החליט הברון רוטשילד להעביר את ניהול המושבות לידי חברת יק"א (חברה להתיישבות יהודית, שהקים הברון הירש ב-1891).

יק"א הצליחה להעמיד את המושבות על רגליהן.

הברון רוטשילד ואשתו, בסיור
במטעי המושבה זכרון יעקב

העלייה השנייה

העלייה השנייה (1904-1914) מנתה כ-35,000 איש, רובם מרוסיה וגם מתימן.

רוב העולים בעלייה השנייה דמו באופיים לאנשי היישוב הישן והעלייה הראשונה, כלומר היו שומרי מצוות בעת עלייתם, בעלי משפחות, בעלי הון פרטי, והתיישבו בעיקר בערים.

לעומתם, הקבוצה הבולטת בעלייה השנייה, זו שהטביעה חותם על אופיו של היישוב החדש, הייתה של הצעירים הסוציאליסטים.

הצעירים הסוציאליסטים

צעירים סוציאליסטיים, מייסדי קבוצת (קיבוץ) דגניה

הצעירים הסוציאליסטים
היו קבוצת מיעוט מבין
אנשי העלייה השנייה.

הם היו בעיקר גברים
חילונים רווקים וחסרי הון
פרטי.

בתוך קבוצות הפועלים היו
גם נשים, שנאבקו על
מעמד הנשים בחברה.

הצעירים הסוציאליסטיים - עקרונות

- **סוציאליזם** - רצו לייסד בארץ מעמד פועלים ודרשו תנאים הולמים לפועלים ולהקים חברה החיה בשיתופיות ושוויון בכל תחומי החיים
- **עבודת כפיים** – הם ראו בעבודת הכפיים חשיבות גדולה, ובמיוחד בעבודת האדמה
- **חילוניות** – רובם גדלו בבתים שומרי מסורת אך עברו תהליך חילון טרם עלייתם. הם האמינו בחילוניות השוללת את היהדות הגלותית ומציבה במקומה דמות של "יהודי חדש" - ציוני, יצרני, סוציאליסט ודובר עברית.

הצעירים הסוציאליסטיים - פעולות

- **כיבוש העבודה** - הם דגלו בעבודה עברית בלבד ונאבקו נגד העסקת פועלים ערבים במושבות העלייה הראשונה.
- **כיבוש השמירה** - נאבקו על שמירה יהודית במושבות והקימו ארגוני שמירה.

חברי ארגון השמירה
"השומר" בכפר תבור

- **התיישבות שיתופית** – הקימו את הקבוצה (שבהמשך נקראה 'קיבוץ') שערכה תאמו את ערכי השוויון והשיתופיות בהם דגלו.

הקבוצות הוקמו על קרקע לאומית.
הכלכלה בקבוצות הייתה שיתופית.
כל ההחלטות התקבלו באספות חברים על ידי חברי
הקבוצה כולם, ואפילו חדר האוכל היה משותף.

חקלאות בקבוצת
דגניה השיתופית

מאבק על השפה העברית

עולי העלייה השנייה הצטרפו למהפכה של החייאת השפה העברית בה עסקו אישים בעלייה הראשונה ובראשם אליעזר בן יהודה.

כתוצאה ממלחמת השפות שהתנהלה בשנים 1913-1914, קמה בארץ מערכת חינוך עצמאית שלא נתמכה בידי חברות זרות והשפה העברית הפכה לשפה השלטת במערכת החינוך ובחיי היומיום בישוב החדש.

זה סיפורה של מלחמת השפות.

הקמת מפלגות פוליטיות

האידיאולוגיה של העלייה השנייה יצאה לפועל בעזרת המפלגות כמו "פועלי ציון" (1906) ו"הפועל הצעיר" (1905).

המפלגות כיוונו את חבריהם למקומות עבודה ודאגו לצורכיהם הבסיסיים על ידי הקמת מטבחי פועלים, קופת חולים, דיור לפועלים וכדומה.

מבין מנהיגי אותן מפלגות, בני העלייה השנייה, נוכל למצוא רבים שמילאו שנים רבות לאחר מכן תפקידים בהנהגה של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל".

השוואה: עלייה ראשונה ושנייה

אנשי העלייה הראשונה		אנשי העלייה השנייה
מאפייני הרוב		דומים לאנשי היישוב הישן – דתיים, בעלי משפחות ובעלי הון פרטי.
מאפייני המיעוט	עולי חיבת ציון	צעירים סוציאליסטיים
אידיאולוגיה:	• לאומיות	• לאומיות, סוציאליזם
ערך מרכזי:	• עבודה ויצרנות	• כיבוש העבודה, יצרנות
אורח חיים:	• מודרניות	• מודרניות, שיתופיות
דת:	• רובם היו דתיים	• חילוניים
צורת התיישבות חדשה	מושבות	קיבוצים

*שימו לב כי את אופי העלייה לא קבעה קבוצת הרוב, אלא קבוצת המיעוט!

העלייה הראשונה

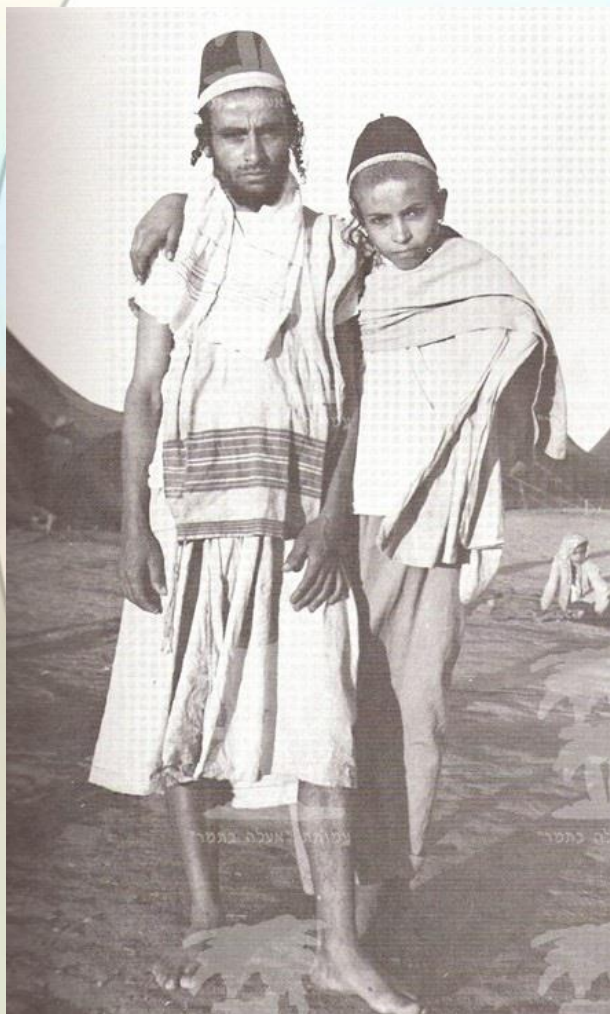
1882-1904

העלייה מתימן

גלי העלייה מתימן

בין העולים ארצה בעליה הראשונה
ובעליה השנייה היו כ-5,000
מיהודי תימן.

העלייה מתימן החלה בשנת 1881
ומאז המשיכה טיפין טיפין.

העולים הגיעו בשני גלים עיקריים:

- 1881 – 1908 ('אעלה בתמר')

- 1912 ואילך

עליית "אעלה בתמר"

הגל הראשון של העלייה (1881 – 1908, תרמ"ב – תרס"ח) מכונה '**אעלה בתמר**'.

הגורמים לעלייתם היו בעיקר אמונה משיחית וגזרות חדשות שגזר השלטון בתימן נגד יהודים. הם סבלו קשיים רבים בבואם ארצה יותר מן העולים האחרים:

העדות בארץ לא הכירו בהם בשל ייחודיותם ומנהגיהם והם סבלו מעוני קשה וממצוקת דיור. הקשיים מהם סבלו גרמו להם להסתגר בתוך עצמם.

גל העלייה השני מתימן

הגל השני החל בשנת 1912 בעקבות פעילותו של השליח הציוני שמואל יבנאלי .

גם עולים אלו סבלו מניכור, מעוני ומאחוז תמותה גבוה יחסית לכל קבוצה אחרת בישוב. בעקבות כך הוקמו בשנים 1912-1913 שכונות וישובים ליהודים תימנים בלבד: מחנה יהודה בפתח תקווה, נחליאל בחדרה וכן שכונות בזכרון יעקב וביבנאל.

גם מוסדות החינוך של עולי תימן שלימדו במתכונת שבה חינכו בתימן, הבליטו את העובדה שהם לא התערו בעדות האחרות.

העלייה מתימן (1881)

בקיצור,

עולי חיבת ציון, בעלייה הראשונה, הקימו את המושבות. הם הביאו לארץ ישראל רוח חדשה – לאומית ומודרנית.

הצעירים הסוציאליסטיים, בעלייה השנייה, הקימו את הקיבוצים, פעלו לעבודה ושמירה עברית, ולחידוש השימוש בשפה העברית.

באותן שנים, מגיעים גלי עלייה מתימן. העולים מתימן שימרו את המסורת והתבדלו משאר העולים.

תרגול

1. **ציין** שלושה קשיים שעמדו בפני אנשי המושבות.
הסבר את תרומתם להתיישבות הציונית.

2. **הצג** שני עקרונות של הצעירים הסוציאליסטיים
שעלו בעלייה השנייה.
הסבר מהו החידוש בתחום ההתיישבותי אותו
יזמו.

בין מסורת לחידוש

– הצביון הדתי של היישוב –

פולמוס השמיטה

מסע הרבנים למושבות

על אף שאנשי העלייה הראשונה והשנייה היו
ברובם שומרי תורה ומצוות, במהלך השנים
התרחש תהליך של חילון, והצביון של בני 'היישוב
החדש' הפך להיות חילוני.

במהלכו של תהליך זה, התקיימו מתחים בין אנשי
'היישוב הישן' המסורתי לאנשי 'היישוב החדש'
שהלך ונהיה חילוני יותר ויותר.

מתחים אלה התבטאו בין השאר בפולמוס
השמיטה.

פולמוס השמיטה

לקראת שנת 1889 – שנת השמיטה הראשונה שתעבור על מושבות היישוב החדש - נתעורר פולמוס: כיצד יש לנהוג בעבודת האדמה בשנת השמיטה. אם יפסיקו לעבד את הקרקע, איך יתקיימו המושבות? הברון רושטילד לחץ על המושבות להמשיך לעבד את הקרקע, אחרת לא ימשיך לתמוך בהן כלכלית. הרב מוהליבר, מראשי חיבת ציון, סבר כי אפשר למצוא היתר הלכתי לסוגייה: **היתר המכירה** – מכירת הקרקעות לגוי במהלך השנה.

רבני חובבי ציון, הדגישו את הסיכון הרב שעלולה
שנת השמיטה לגרום למצבן הכלכלי של המושבות:

**"עלינו להשתמש בהיתר מכירה זה במלואו, כי לדעתי בדבר גדול כזה,
שכל הכלל בסכנה וכל הישוב מתנועע לקיום או לחורבן, חלילה, אם
נראה על פי דברי תורה להקל, אין לנו רשות להחמיר ואין לנו רשות
לעשות עסק ומסחר בעניין ישוב ארץ ישראל אשר כל תקוותינו
ועתידנו תלויים בו, להעמיד אותו בחזקת סכנת חורבן, חלילה"**

(הרב מרדכי אליאשברג, ממייסדי חיבת ציון)

בהיתר תמכו גם רבניו הספרדיים של היישוב הישן.
לעומתם, יצאו רבני העדה האשכנזית של היישוב
הישן, בחריפות רבה כנגד היתר המכירה.

הודעה גלויה *

סתר הגאון הגדול הצדיק מהר"ר יהושע ריב דיסקין שליט"א, ומחבר הגאון הגדול מהר"ר שמואל סלאנס שליט"א, ופשוטו בחי' דיונים אשר בעה"ץ ירושלים הי"ו
 יען קרבה שנת השמיטה לבא היא שנת תרמ"ט הכע"ל, לזאת מודיעים אנחנו לאחינו יושבי הקאלאניות יל"ץ כי אין שום סיכוי למדוע ולזרוע
 לקצור ולנטוע סן ע"י עצמו סן ע"י נכרי, לבד מעבודת האילנות לאוקמי אילנא מותר מלך סדן, ופרטו הדברים כפי ציורו כרס"ג ס' ואנחנו סולט תמוכים
 וקטוחים כי שביתת הארץ חס' לסס לברכה, ולמותר יחשב לסודיע לסס חומר עונש עון חילול השמיטה, ושכר השומרה כהלכתה כי ידוע הוא לכל בעל
 סוים ואלס אשר הקו אונס עד כס לשמוע תורת ס' ומלכותו, במחויבו שישמעו גם עתה וגמס סולט לביאת גואל דק ככ"א.
 ולזאת אחס ולרלי' מסימנא חתמו בגושפנקא סלט וסל כד"ץ.

מתוך הכרוז שהוציאו הרבנים האשכנזים של הישוב הישן בירושלים:

"יען קרבה שנת השמיטה לבא היא שנת תרמ"ט הבאה עלינו, לזאת מודיעים אנחנו לאחינו יושבי הקאלאניות (המושבות) כי אין שום היתר לחרוש ולזרוע ולנטוע הן על ידי עצמו הן על ידי נכרי..."

כולנו תמוכים ובטוחים כי שביתת הארץ תהיה להם לברכה, ולמותר יחשב להודיע להם חומרת עונש עון חילול השמיטה, ושכר השומרה כהלכתה..."

תוצאות הפולמוס

הפולמוס עורר סערה רבה ו**קוטב**, והדגיש את הריחוק בין היישוב הישן ליישוב החדש.

בעיקר עורר הפולמוס דאגה בקרב אנשי היישוב הישן מהצביון הדתי של מושבות היישוב החדש.

בסופו של דבר, סמכו רוב המושבות על היתר המכירה ועיבדו את הקרקע גם בשנת השמיטה.

מושבות מעטות בחרו שלא לסמוך על היתר המכירה ולשבות בשנת השמיטה. מושבות אלה קיבלו תמיכה כלכלית על ידי קרן סיוע שהקימו אנשי היישוב הישן.

מסע הרבנים למושבות

ב-1913 יזם הרב קוק מסע של רבנים מ'הישוב הישן' למושבות 'הישוב החדש'.

במסע, שארך כחודש, השתתף גם הרב זוננפלד (מרבני 'היישוב הישן' ומתנגד גדול לציונות) ורבנים נוספים. במהלכו ניסו הרבנים ליצור פיוס וקירוב לבבות, ולקרב בחזרה את אנשי המושבות לדת.

תחת העות'מאנים

תוצאות המסע

המסע הביא לקירוב לבבות, אך את תהליך החילון של המושבות הוא לא הצליח לעצור.

לאחר שהסתיים המסע ביקש הרב קוק לשמור על קשר קבוע בין הרבנים למושבות. מטעמים שונים, הדבר לא צלח.

הקרע בין 'היישוב הישן' ל'יישוב החדש' רק הלך והתרחב.

כתבה על מסע המושבות בעיתון 'מוריה' (1913) השם 'תרומיה' נזכר במהרה, וכך גם דברים אחרים והבטחות שקיבלו על עצמם בני המושבות

א ט ל י ט. (אצל זכרון יעקב)

סגל חבורת הרבנים הגדולים מירושלם, יפו והגליל הגיעו למושבתנו וכבדו אותנו בלינת לילה. הרב הנאון מיפו דרש לפני האכרים דרשה חמה ומלאה רגש על דבר יקרת שמירת הדת, וביחוד הרבה לעורר על דבר שמירת השבת והפרשת תרומות ומעשרות.

חרב הנאון דבר מלב רגש גם בדבר החנוך והאשים את המורים המגדלים את חניכיהם ללא תורה וללא דת.

דברי הרב עוררו תסיסה רבה וחתעוררות. ביחוד התעורר מורה המושבה, ומוח הגיע הדבר לידי זכוים חמים, ומצב הרוחות היה נעלה.

קריאת שם עברי לאמל"ט על ידי הרבנים, א ט ל י ט.

אכרי מושבתנו הציעו לפני הרבנים מה שאין עדין למושבתנו שם עברי.

הרב הנאון מיפו הציע שבתיות שכל התעוררות הזאת לבקש שם עברי להמושבה באת על ידי התעוררות של הלילה הזה, הוא מציע לקרוא בשם "תרומיה" להיות לזכרון שכליל זה היתה התעוררות לבקש לשמירת תרומות ומעשרות.

ההצעה הזאת לא השביעה את רצון המורה, והעיו פניו להתנגד לה.

אז העמיד את הדבר למניין, ויצא הרוב בעד השם הזה, ונקבע שם המושבה תרומיה.

הדבר הזה עורר אצל כולנו רגשות קודש וגיל וחרב מיפו ביחד עם יתר הרבנים רקדו ביחד עם אכרי מושבתנו רקידת מצוה על שוכו לקרות שם במושבה בארץ ישראל על שם מצות תרומה. השמחה היתה נפלאה.

תרגול

1. **הצג** את פולמוס השמיטה.
הסבר מה היתה מטרת מסע הרבנים למושבות.